

בין החומות

לעיניים אירופיות שהורגלו
ברפואה מודרנית המציאות
בעיר הקודש נראתה נוראה,
אך לא כולם קיבלו בברכה
את מי שניסו לעזור ליולדות
בעיר בצעדים הראשונים לעבר
רפואה מודרנית | תמר הירדני

למרות השיפור שחל בירושלים בתחילת
המאה העשרים, עד שהוקם הסניף
הראשון של טיפת חלב ברובע היהודי
לא היה בעיר מרכז רפואי מודרני שעסק
בהיריון ולידה. טיפת חלב בבית החולים
הדסה, רחוב הנביאים

אישה הרה בת 12 בלבד. שוחחתי עם אישה בת 25 שילדה בשנת ה'13 ... יולדות בנות 14 הן כבר עניין נפוץ (טיטוס טובלר, 'תרומה לטופוגרפיה הרפואית של ירושלים – בתי החולים בירושלים', עמ' 27).

מובן שנערות צעירות כל כך לא ידעו דבר וחצי דבר על היריון או על לידה, ולכן תפקידה של המיילדת היה חשוב מאין כמוהו, אלא שלמרבית הצער אי אפשר היה למצוא אז בירושלים מיילדת אחת שלמדה את מלאכתה באופן מקצועי והוסמכה רשמית. לרשות היולדות עמדו בדרך כלל נשים זקנות – גרושות או אלמנות – שהשתמשו בניסיון חייהן האישי ובלא מעט אלתור כדי לסייע בעת לידה. יעקב יהושע, ירושלמי ותיק ואביו של הסופר א"ב יהושע, תיאר בזיכרונותיו את התפקיד הנרחב שמילאה מיילדת טיפוסית תמורת שכר סמלי:

בקיץ 1845 התרוצץ בירושלים הכירורג השוויצרי ד"ר טיטוס טובלר ושרבט בפנקסו במרץ הערות שאסף מבני כל הדתות והעדות באשר למצבה הרפואי של עיר הקודש. הרופא נדהם ממצבה הקליני הקשה של ירושלים בהשוואה לכל קנה מידה אירופי. ילדים נפטרו בגיל צעיר ממחלות זיהומיות שבאירופה כבר נמצא להן מזור, והירושלמים המיואשים נהגו לפנות בעת חוליים לרופאי אליל מקומיים שרקחו להם רפואות מומצאות או לאנשי דת שסיפקו להם קמעות מפוקפקים. הנזירים הפרנציסקנים הפעילו אז בית מרקחת עם תרופות שאת רובן רקחו מצמחים שגידלו בחצר, וגם היוונים האורתודוקסים ניסו את כוחם בשיקויים מהבלקן.

סנונית ראשונה של רפואה מודרנית נצפתה בבית החולים שהקימו האנגלים ב-1844 בגבול הרובע היהודי במטרה לקדם את המיסיון הנוצרי בקרב היהודים. בתגובה שלח משה מונטיפיורי בדחיפות את הרופא היהודי ד"ר שמעון פרנקל שהיה אז בלונדון כדי שיפתח מרפאה ברובע היהודי. שני אלה היו כטיפה בים הרפואה המקרטעת, ושניהם נועדו ליהודים בלבד. מהחיבור המסכם שפרסם לימים ד"ר טובלר בשובו לאירופה עולה כי בשל התחלואה והתמותה בירושלים שמונים אחוז מהיילודים לא מילאו את שנתם הראשונה, ורבים מהשורדים לא האריכו ימים. תוחלת החיים הממוצעת בעיר הקודש עמדה במחצית המאה ה-19 על 27 שנים בלבד. הסובלות העיקריות מהמצב הרפואי הנורא בירושלים היו הנשים. תוחלת החיים הקצרה ותמותת התינוקות הגבוהה הביאו להשאת בנות בגיל צעיר מאוד, ולא פעם חגגה נערה את שמחת בת המצווה שלה לאחר כלולותיה. הריונות בגיל צעיר היו נפוצים, ואתם גם הסכנות הצפויות לילדות ולתינוק. ד"ר טובלר כתב:

הראו לי יהודייה בת 11 ... והייתה נשואה כבר שנה וחצי. קטנה, ילדותית וללא חזה מפותח ... סיפרו לי גם על מקרה של לידה בת תשע שקיבלה מחזור והייתה בהיריון בגיל 12. גם ד"ר פרנקל הכיר

רצה להביא את ברכת הרפואה האירופית לעיר הקודש. ד"ר טיטוס טובלר, קרל ארטלד גוננברג, 1875

"המיילדות היו שכנותינו. זקנות טובות לב שעמדו על מיטתה של יולדת פעמים רבות וקנו ניסיון רב"

ידע שהועבר במסורת. המיילדת בובע רזנשל
מוזאון חצר היישוב הישן, תרומת זהבה בן זד
עיבוד תמונה: תמר הירדני

שימוש בקמעונות ופנייה לרופאי אליל
היו עניין נפוץ. קמע ליולדת
מוזאון חצר היישוב הישן

בישליקים, בקבוק שמן, וכן משחיל בידה מספר
כעכים (יעקב יהושע, 'ילדות בירושלים הישנה –
הבית והרחוב בירושלים הישנה', עמ' 85).

סיבוכים

ד"ר טובלר סיפר כי כל הנשים ילדו בביתן, אך היה
הבדל משמעותי בין הערביות ליהודיות. הראשונות
נעזרו בכיסא יולדת, בעוד שהיהודיות ילדו על
מחצלת או על מיטה. באותה עת נהגו כל הירושלמים
לישון על גבי מחצלת שגולגלה לפינת החדר במהלך
היום. הקהילה היהודית השקיעה ממון רב כדי לרכוש
שש מיטות ברזל גדולות ומתקפלות שהועמדו
להשכרה עבור יולדות, ואחת מהן מוצגת כיום
במוזאון חצר היישוב הישן.

חדר הלידה התמלא בקרובות משפחתה של
היולדת ובנשים נוספות שנכנסו, יצאו והשיאו עצות,
וכך נוצרו תנאי היגינה ירודים. לא
פעם הייתה זו המיילדת עצמה שהביאה
את הפורענות מרשלנות ומחסר
ידע. כך למשל הזכיר חיים המבורגר
בין המיילדות העבריות בירושלים
שתיים שגרמו נזקים מוכחים ליולדות
הצעירות:

עוד שתי נשים מיילדות אשכנזיות
היו כאן, אמא ובתה, האם פייגה והבת
ביילה. גם הן שאפו טבק רוסי חריף,
והבת הייתה גם מעשנת סיגריות,

המיילדות היו שכנותינו. זקנות טובות לב שעמדו
על מיטתה של יולדת פעמים רבות וקנו ניסיון
רב ... אימותינו הזמינו אל הבית סמוך לזמן
הלידה. המיילדת באה לבית היולדת עם ה'בוגיטו'
– חבילת בגדיה – תחת בית שחיה, בדקה את
האישה, ואם נוכחה ששעתה טרם באה נשארה
לגור עמנו ונטלה חלק בעבודות הבית ... עברה
הלידה בשלום – ארזה המיילדת חפציה, נטלה
שוב את ה'בוגיטו' שלה ועמדה ללכת. אותה שעה
היה ניגוש אליה אבי המשפחה ונותן בכפה שני

החברה שלחה נשים מהיישוב הישן ללמוד מיילדות באופן מקצועי, ואף ארגנה מעין קורס הכנה ללידה עבור היולדות הצעירות. בקורס הכינו את היולדות לצפוי להן ולימדו אותן כיצד לגדל תינוק רך ולדאוג לכל מחסורו. האגודה וידאה כי נשים הרות זוכות לתנאי מגורים נאותים, סייעה באיסוף בגדים, מזון וחיתולים לקראת הלידה וליוותה את היולדת גם בתקופת ההנקה וההסתגלות למעמדה החדש כאם לתינוק.

בזכות הצלחתן הרבה של חברות עזרת נשים, בירושלים גדלו התרומות שקיבלו באופן משמעותי,

בשונה מהנשים הערביות, היהודיות ילדו על גבי מיטת ברזל שרנשה עבורן הקהילה היהודית בירושלים

ציולם: תמר הירדן, מוזאון חצר היישוב הישן

וטיפלו עם היולדת בלי נטילת ידיים. והיו מקרים שאישה הייתה מקשה לילד והוצרכו לסייע את הוולד שייצא, והאצבעות של המיילדת היו מלאות טבק, והייתה היולדת בסכנה מהרעלת הדם, והבעל הוכרח להביא רופא נשים לנקות את הרחם. כאלו היו המיילדות בימים ההם (חיים המבורגר, 'שלשה עולמות', חלק ג', עמ' קי"א).

במקרים של סיבוך רפואי חמור יותר לא היה מי שיינתן מענה הולם. ד"ר טובלר ציין למשל שלא פעם נוצר קרע באזור יציאת הוולד, בעיקר אצל יולדות צעירות מאוד. נזק כזה יכול היה לגרום לדימום בלתי פוסק ואף למותה של היולדת. סיבוכים נפוצים אחרים – כמו חבל טבור שנכרך סביב הצוואר – הביאו למותו של העובר עוד קודם שנולד. גם קרעים ברחם האם שגרמו למותה היו נפוצים. אשתו של ד"ר פרנקל עצמו נפטרה בשל סיבוך דומה ב-1857, מה שהביא את הרופא שבור הלב לשוב לאירופה כשנה לאחר מכן, והמרפאה נסגרה.

באתי לעזרה

לתוך הכאוס הזה נכנסה חיה ציפה פינס. בעלה המפורסם יחיאל מיכל הגיע לארץ ב-1878, וכעבור ארבע שנים היא הצטרפה אליו עם ארבע בנותיה ובנה הפעוט, בתקווה שבארץ הקודש תזכה לעוד בנים זכרים. לרוע המזל, לא רק שלא זכתה להיפקד כלל בילדים נוספים, אלא שגם הבן האחד חלה ונפטר. את ימי האבל העבירה פינס בבדידות הרחק מחברותיה שבמוהילב, ואז גמלה בלבה ההחלטה ליצור אחוות נשים כדי שהן תסייענה זו לזו ברגעים הקשים לקראת הלידה, במהלכה ולאחריה.

בעזרת קשריו של בעלה השיגה חיה ציפה מימון ראשוני והקימה ביפו אגודה בעלת השם הקולע 'עזרת נשים'. בראותה כי טוב הרחיבה פינס את האגודה, וב-1894 פתחה את הסניף המרכזי של החברה בירושלים. בעזרת חברות נכבדות מהקהילה האשכנזית בעיר היא הקימה מערך מרשים של ליווי ותמיכה ליולדות. בהמשך עברה המשפחה לירושלים, ופינס ניהלה את המפעל ביד רמה עם בתה איטה ילין.

"עוד שתי נשים מיילדות אשכנזיות היו כאן ... הן שאפו טבק רוסי חריף ... וטיפלו עם היולדת בלי נטילת ידיים"

שאול, החליף את שמו מעזרת נשים להרצוג, והוא מתמחה גם בגריאטריה.

לא לשנות

למרות השיפור העצום במצבה הרפואי של ירושלים בתחילת המאה העשרים, סירבו אנשי היישוב הישן לעריכת שינויים מפליגים בתחום ההיריון והלידה. על תופעה זו דיווחה בזעזוע הרופאה הנודעת הלנה כגן, שהגיעה לירושלים ב־1913 לאחר שלמדה רפואה בגרמניה:

והופעל עליהן לחץ להרחיב את פעילותן גם לנזקקים אחרים. בסופו של דבר פרסה עזרת נשים את חסותה גם על מתמודדי נפש – שכונו אז משוגעים – ולבסוף הפכו אלה להיות מושא פועלן העיקרי. הן פתחו עבורם בית מחסה בפינת 'בית המערבים' בעיר העתיקה, בסוף המאה ה־19 הועתק המוסד לשכונות היהודיות שמחוץ לחומה, ובראשית המאה העשרים נפתח בית הקבע של המוסד במרחב שבו נבנתה לימים תחנת הרכבת יצחק נבון. בית החולים, הקיים עד היום, עבר בסוף שנות השישים לשכונת גבעת

הדעות לידע הרפואי שרכשה בגרמניה הקימה ד"ר הלנה כגן לראשונה בירושלים תחנת אחיות מודרנית. אחות טיפת חלב מדריכה אימהות בטיפול בתינוקות. שנות העשרים ממזאון חצר הישוב הישן, תרומת לאה קליימן

חלוצת רפואת הנשים המודרנית
בירושלים. ד"ר הלנה כגן במרפאה
Orenkagan, ויקיפדיה

בבית. אם תהליך הלידה לא התקדם כראוי היו נשים אלה יוצקות בקבוקי שמן אל תוך רחמה של האם האומללה, או מחברות חוט לארון הקודש של בית הכנסת שבקרבת מקום ועל האם היה למשוך בו בכל פעם שחשה בצירי הלידה. אם בסופו של דבר הועיקו בכל זאת עזרה רפואית, היה המצב חסר תקווה לחלוטין ולא ניתן היה כבר לעשות מאומה (הלנה כגן, 'ראשית דרכי בירושלים', עמ' 45).

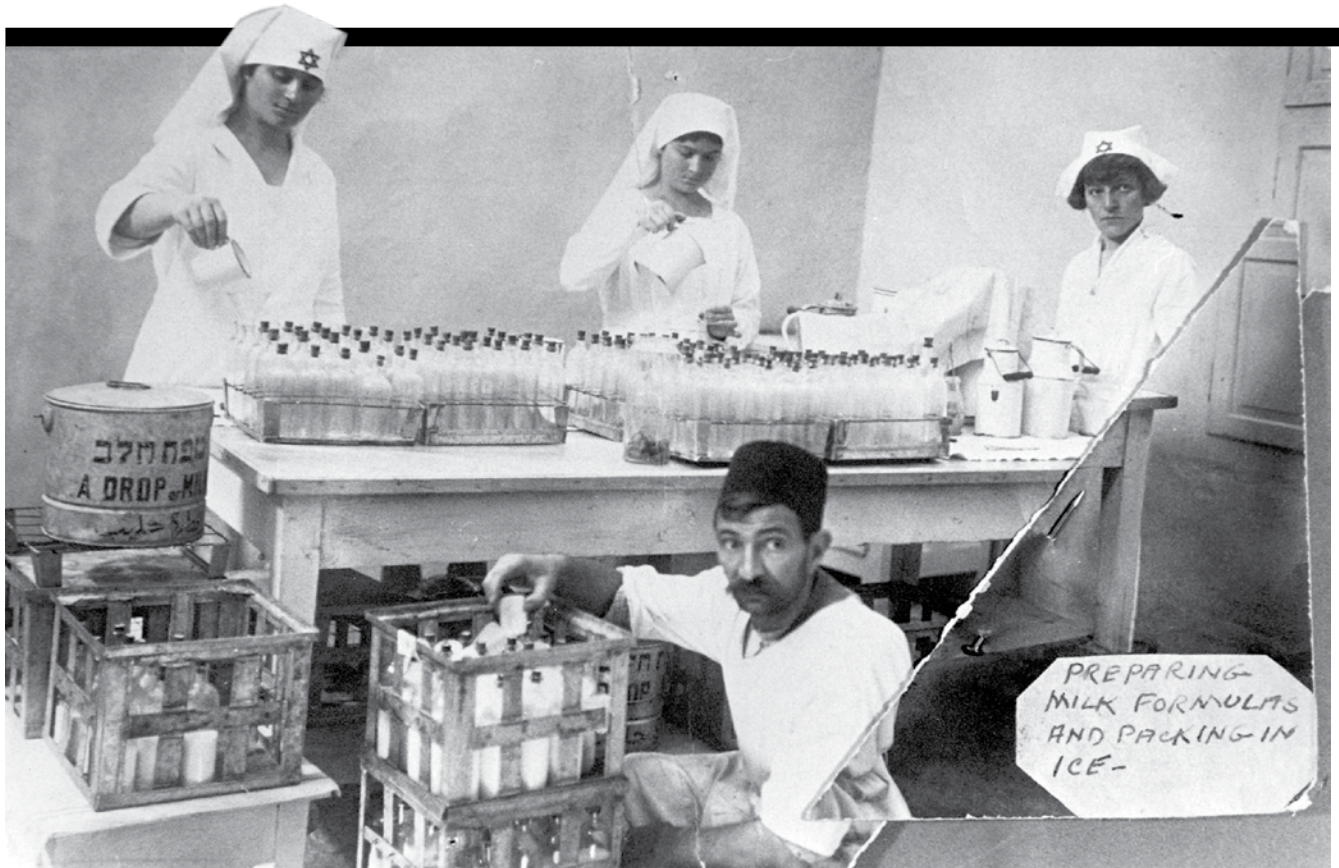
המיילדות הוותיקות נאחזו במעמדן ולא ויתרו עליו לטובת הממסד החדש:

נשים זקנות אלה נהנו מאמונן המלא של המשפחות, ואך בקושי רב ניתן היה לקבל את הסכמת המשפחה לאפשר למיילדת מוסמכת לסייע בלידה. הנשים הזקנות התנגדו בתוקף לכל פיקוח, והודיעו לאימהות חסרות האונים שהן יכולות לבחור בינן לבין המיילדות המוסמכות. "אם אלה תבואנה – אעזוב", היו מאיימות (שם).

בניסיון לפתור את המצוקה הקשה הקימה ד"ר כגן ב-1921 מרכז סיוע וטיפול לנשים ולתינוקות

שיעור התמותה בעקבות לידה, בעיקר מזיהומים, היה מחריד. נשים זקנות ובלתי מוסמכות לכך בדקו את האימהות המסכנות, ואם כבר טרחו לרחוץ ידיהן קודם לכן, הרי שעשו זאת בכיור שספק רב היה קיים לגבי ניקיון המים שבו. גם המגבות בהן התנגבו שימשו את יתר בני המשפחה

כבר לא רק טיפה. הצלחת התחנה הירושלמית הביאה להקמת תחנות דומות של טיפת חלב ברחבי הארץ. הכנת חלב מפוסטר וחלוקתו בעיר בעזרת חמור מוזאון חצר היישוב הישן

"הנשים הזקנות התנגדו בתוקף לכל פיקוח, והודיעו לאימהות חסרות האונים שהן יכולות לבחור בין המיילדות המוסמכות"

הארץ, ובמקביל גם השתפרה מאוד הרפואה מצילת החיים לנשים הרות ולילודות. □

תמר הידני מוסמכת החוג ללימודי ירושלים וארץ ישראל במכון שכטר, מורת דרך, מדריכה ביד יצחק בן צבי, חוקרת ירושלים וסופרת

ברובע היהודי בירושלים. בסיועם של ארגון ויצ"ו וארגון הדסה היא הפעילה במקום תחנת אחיות שהעניקו מידע רפואי על היריון, לידה וטיפול ביילודים. כדי למשוך אימהות לתחנה נהגו האחיות לפתות אותן בחלוקת חלב חינם לתינוקות, ובמהרה זכתה התחנה לשם העממי טיפת חלב – שם שהיה מקובל גם לתחנות דומות באירופה. בעקבות הצלחת התחנה בעיר העתיקה נפוצו התחנות לאם ולילד בכל